

УДК 80

DOI 10.24412/2413-2004-2023-3-111-120

**ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ
КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР
ТАРҶУМАИ К.ЧАЙКИН БАР
“БУСТОН”-И САЪДӢ**

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЗАИМСТВОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В
ПЕРЕВОДЕ «БУСТАНА» СААДИ
К.И. ЧАЙКИНЫМ**

**PECULIARITIES OF USING
BORROWING WORDS IN THE
TRANSLATION OF SAADI'S
“BUSTAN” BY K.I. CHAIKIN**

Шарипова Шаҳзода Мирзоганиевна,
омузгори калони кафедраи назария ва амалияи
забони англисии факултети забонҳои
хориҷии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров”
(Хучанд, Тоҷикистон)

Шарипова Шаҳзода Мирзоганиевна,
старший преподаватель кафедры теории и
практики английского языка факультета
иностранных языков ГОУ «ХГУ имени акад.
Б.Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

Sharipova Shakhnoza Mirzoganievna, senior
lecturer of the department of theory and practice
of the English language, SEI "KhSU named after
academician B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand)
e-mail: shahzodakhonum@mail.ru

Ба иттифоқи орои мутахассисон тарҷумаи “Бустон”-и Саъдӣ аз ҷониби шарқшиноси машҳури рус Константин Иванович Чайкин (1889-1938) ба дараҷаи олии касбӣ иҷро шудааст ва ҳам аз нуқтаи назари мувофиқати тарҷума ба нусхаи асл ва ҳам аз ҷиҳати бадеият ҳамто надорад. Вижагиҳои истифодаи вомвожаҳои арабӣ, тоҷикӣ ва туркӣ дар забони русӣ таҳлил шудаанд. Вомвожаҳо аз лиҳози баромад ба гурӯҳҳо тақсим карда шудаанд: калимаҳои тоҷикӣ, калимаҳои арабӣ, вомвожаҳои туркӣ. Қайд мегардад, ки баъзе вомвожаҳои тоҷикӣ ба забони русӣ дар шакли арабишуда (муарраб) ворид шудаанд. Муайян гардидааст, ки тарҷумон аксаран вомвожаҳои дарвеш, шох, подшоҳ-ро бо вучуди дар нусхаи асл корбаст нагардидани онҳо мавриди истифода қарор додааст. Масалан, вомвожаи тоҷикии “подшоҳ”-ро К.И.Чайкин ҳини тарҷумаи силсилаи муродифоти “шаҳриёр”, “шаҳаншоҳ”, “худованд”, “хусрав”, “малик”, “фармондеҳ” истифода бурдааст. Факти ҷолиби истифодаи вомвожаи “тюрбан” – шакли таҳрифишудаи калимаи тоҷикии “дулбанд”, ки ба истиснои “Фарҳанги форсӣ”-и Муин дар ягон лугати тафсирии қуруни вусто ва муосири ба мо дастрас вонамехӯрад, яъне дар забони адабии муосири тоҷик он истифода намешавад, ошкор шудааст. Зикр гардидааст, ки К.И.Чайкин баъзан вомвожаҳоро ба маънии маҷозӣ истифода мебарад, ки дар фарҳангҳои забони русӣ мазкур нестанд.

Калидвожаҳо: К.И.Чайкин, “Бустон”-и Саъдӣ, тарҷумаи русӣ, вомвожаҳои (тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ) дар забони русӣ, муарраб, мувофиқати тарҷума

По единодушному признанию специалистов, перевод «Бустана» Саади Константином Ивановичем Чайкиным (1889-1938), известным русским иранистом, осуществлен на очень высоком профессиональном уровне и не имеет равных как с точки зрения адекватности перевода, так и в плане художественного исполнения. Анализируются особенности использования в переводе «Бустана» заимствованных русским языком арабских, таджикских и тюркских слов. Заимствованная лексика разделена на группы согласно происхождению: таджикские слова, арабские слова, тюркские заимствования. Подчеркивается, что некоторые таджикские заимствования проникли в русский язык в арабизированной форме (муарраб). Выявлено, что переводчик часто употребляет заимствованную лексику: дервиш, шах, падишах, хотя в оригинале эти слова не

употребляются. Например, заимствованное таджикское слово «падишах» К.И. Чайкин использует при переводе синонимического ряда «шахриёр» (правитель), «шаханишах», «худованд» (владыка), «хусрав» (император), «малик» (государь), «фармондех» (правитель). Выявлен интересный факт употребления в переводе «Бустана» заимствованного слова «тюрбан» – искаженной формы таджикского слова «дулбанд», которое, за исключением «Персидского словаря» Муина, не зафиксировано ни в одном из доступных нам средневековых и современных толковых словарей, то есть в современном литературном таджикском языке оно не употребляется. Подчеркивается, что К.И. Чайкин иногда употребляет заимствованные слова в переносном значении, которое не зафиксировано в словарях русского языка.

Ключевые слова: К.И. Чайкин, «Бустан» Саади, русский перевод, русский язык, заимствованная лексика (таджикская, арабская, тюркская), арабизированная форма слова (муарраб), адекватность перевода

According to the unanimous recognition of experts, the translation of Saadi's "Bustan" by Konstantin Ivanovich Chaikin (1889-1938), a famous Russian Iranian-studies scholar, was carried out at a very high professional level and has no equal both in terms of the adequacy of the translation and in terms of artistic performance. The features of the use of Arabic, Tajik and Turkic words borrowed by the Russian language in the translation of "Bustan" are analyzed. Borrowed vocabulary is divided into groups according to origin: Tajik words, Arabic words, Turkic borrowings. It is emphasized that some Tajik borrowings entered into the Russian language in an Arabized form (muarrab). It was revealed that the translator often uses borrowed vocabulary: dervish, shah, padishah, although these words are not used in the original. For example, K.I. Chaikin uses the borrowed Tajik word "padishah" when translating the synonymous series "shakhriyor" (ruler), "shahanshah", "khudovand" (lord), "khusrav" (emperor), "malik" (sovereign), "farmondeh" (ruler). An interesting fact has been revealed that in the translation of "Bustan" the borrowed word "turban" is used which is a distorted form of the Tajik word "dulband", which, with the exception of Muin's "Persian Dictionary", is not recorded in any of the medieval and modern explanatory dictionaries available to us, that is, in it is not used in modern literary Tajik language. It is emphasized that K.I. Chaikin sometimes uses borrowed words in a figurative meaning, which is not recorded in Russian language dictionaries.

Keywords: K.I. Chaikin, «Bustan» Saadi, Russian translation, borrowing words (Tajik, Arabic, Turkic) in Russian language, Arabism form of the word (Arab), adequacy of translation

Мусаллам аст, ки дар қатори дигар воситаҳо иқтибоси калима аз як забон ба забони дигар яке аз роҳҳои асосии бойшавии таркиби луғавии ҳамаи забонҳо мебошад. Олиму адиби маъруфи эронӣ М.Баҳор мегӯяд: “Дар олам ҳеҷ забоне нест, ки битвонад аз омехтагӣ бо забони дигар худро дар канор дорад, магар забони мардуме, ки ҳаргиз бо мардуми дигар омезиш накунад ва ин низ муҳол аст. Чӣ ба василаи тичорат ва сафар ва муошират ва, ҳатто, ба василаи шунидани афсона ва ривоёти милали дигари луғоте аз он мардум дар ин мардум нуфуз мекунад ва ҳамаи забонҳои олам аз ин рӯ дорой луғатҳои дахил аст.” (1,с.279) Бино ба гуфти муҳаққиқи дигар, “Сабабҳои, ки аз табиати забон бармеоянд ба забон ворид шудани унсурҳои бегоназабон замина мегузоранд, пеш аз ҳама, эҳтиёҷи номдехии ҳодисоти сершумори ҳаёти рӯзмарра аст. Чамъият, ки инкишоф меёбаду ақлу хиради инсон олоти афкори нав ба нав меофарад, ҳар як забонро ба номҳои нав эҳтиёҷманд мегардонад. Дар ин ҳолат забон аз банду решаи худ ғизо мегирад ва, агар он расой накард, аз сарчашмаи дигар – иқтибосот баҳра мегирад”. (2,с.8)

Лозим ба таъкид аст, ки масъалаи иқтибос дар забоншиносӣ хеле ба - тафсил баррасӣ гардидааст ва рочъ ба пахлуҳои гуногуни ин мавзӯ даҳҳо тадқиқот таълиф ёфтаанд. Дар мақолаи ҳозир мо вижагиҳои қорбасти калимаҳои иқтибосии аз забонҳои арабӣ, тоҷикӣ ва туркӣ ба забони русӣ дохилгардидаро дар тарҷумаи “Бустон”-и Саъдӣ, ки ба қалами эроншиноси маъруфи рус Константин Чайкин тааллуқ дорад, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. То ҷое, ки муаллифи ин сатрҳо огоҳӣ дорад, дар забоншиносии тоҷикӣ дар бораи тарзу усулҳои қорбасти вомвожаҳои арабию тоҷикӣ ва туркӣ дар тарҷумаи “Бустон”-и Саъдӣ умуман ва дар тарҷумаи К.Чайкин хусусан тадқиқоте ба субут нарасидааст. Ягона асаре, ки ба забони тарҷумаи “Бустон” бахшида шудааст, мақолаи Маҳкамов А.А. “Баъзе вижагиҳои тарҷумаи В.Державин бар “Бустон”-и Саъдӣ”(3) мебошад. Чи тавре ки аз номаш пайдост дар мақола баъзе хусусиятҳои тарҷумаи “Бустон”, ки ба қалами В.Старостин тааллуқ дорад, баррасӣ шудааст. Муаллиф дар чанд маврид тарҷумаҳои Старостин ва Чайкинро муқоиса карда, таъкид намудааст, ки тарҷумаи Чайкин ҳам аз лиҳози мувофиқату мутобиқат ба нусхаи асл ва ҳам аз лиҳози бадеият дар сатҳи хеле баланд иҷро шудааст. Вале А.А.Маҳкамов ба масъалаи хусусиятҳои истифодаи вомвожаҳои арабию тоҷикӣ ва туркӣ дар тарҷумаи русии “Бустон” дахл накардааст. (3)

Дар мақола мо мулоҳизаҷоямонро дар бобати қорбасти вожаҳои иқтибосии *шах*, *падишах*, *шахиншах*, *султан*, *дервиш*, *визир*, *тюрбан*, *байрам*, *дирам/дирхем*, *мечеть* баён мекунем.

Манбаи асосии тадқиқ тарҷумаи русии “Бустон”-и Саъдӣ дар иҷрои К.Чайкин аст. (4) Барои муқоиса матни аслии “Бустон”, ки дар ҷилди 4-уми “Куллиёт”-и Саъдии Шерозӣ интишор шудааст, истифода гардид. (5)¹

Ҳамаи вомвожаҳои мавриди таҳқиқ дар фарҳангҳои тафсирии забони русӣ, аз ҷумла дар “Словарь русского языка”-и Ожегов С.И. (6) ва фарҳангҳои дузабона (7;8) мазкуранд.

Вомвожаҳои мавриди таҳқиқро аз лиҳози баромад ба якҷанд гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: 1. Калимаҳои соф тоҷикӣ: *шах*, *шахانشах*, *падишах*, *тюрбан* (*дулбанд*). Дар ин ҷо як нуктаро махсус қайд кардан лозим аст: як қатор вомвожаҳои тоҷикӣ ба забони русӣ дар шакли муарраб, яъне арабигашта ворид шудаанд: *мечеть*, *визир/везир*, *дервиш*. 2. Калимаи арабиасли *султон*; 3. Вожаҳои туркӣ: *чалма*, *байрам*.

а) Вомвожаҳо аз забони тоҷикӣ. Лозим ба таъкид аст, ки вақте ки вожаҳои иқтибосӣ аз забони форсии тоҷикӣ мегӯем, умуман баромади забонии онҳоро дар назар дорем. Роҳҳои ворид шудани ин вожаҳо ба забони русӣ мумкин аст мустақиман ё тавассути забони/забонҳои миёнарави дигар сурат гирифта бошад.

Падишах. Тарзи талаффузи тоҷикиаш маъмулан подшоҳ аст, вале талаффуз подишоҳ низ дар фарҳангҳо мазкур аст (9,1,с.615). Ин вожа дар фарҳанги тафсирии забони русӣ бо шарҳи зер омадааст: “Падишах – титул некоторых монархов странах Ближнего и Среднего Востока” (6, с.394.) К.Чайкин дар тарҷумаи “Бустон” ин вожаро хеле моҳирона ва ба таври ба худ хос истифода кардааст. Дар матни русӣ дар баъзе мавридҳо падишах омадааст, вале дар матни тоҷикӣ ин калима нест:

*Покуда светила горят в небесах,
В стихах этих будешь жить, падишах. (с.25.*

Ки то дар фалак моху хуришед ҳаст.

Дар ин дафтараат зикри ҷовид ҳаст. (с.17)

Азбаски байт дар фасли “Мадҳи Абубакр ибни Саъд ибни Занғӣ” омадааст, маънои муҳотаб фаҳмо.

¹ Минбаъд дар мақола ҳамаи байтҳои шохид ба забонҳои русию тоҷикӣ аз ҳамин нашрҳо оварда мешаванд, бинобар ин мо дар қавсайн фақат саҳифаи китобҳоро зикр мекунем.

*И только того, кто испытан в боях,
Над войском вождем назначай, падишах. (с.72).*

*Сипохро макун пешрав чуз касе,
Ки дар чангҳо буда бошад басе. (с.81).*

*Раздор заприметив во вражьих войсках,
Вложи ятаган свой в ножны, падишах (с.74).*

*Чу дар лашкари душман афтад хилоф,
Ту бигзор шамшери худ дар гилоф. (с.83).*

Дар ин абёт, ки дар насихат ба подшоҳон аст, вожаи *падишах* ба маврид истифода шудааст. Умуман, К.Чайкин вожаи падишах ва дигар вожаҳои иқтибосии мавриди таҳлилро чун калимаҳои комилиёри таркиби луғавии забони русӣ новобаста аз матни тоҷикии “Бустон” қорбасти намудааст. Ба назар чунин мерасад, ки дар қорбасти вожаи *падишах* дар се байти боло дар тарҷумаи русӣ то ҷои тақозои қофия низ бетаъсир нест.

Дар поён ба мақсади қанораҷӯӣ аз зиёд шудани ҳаҷми мақола абёти тарҷумаи русии “Бустон”-ро, ки дар онҳо вожаи падишах истифода шудааст ва муодили ин вожаро дар абёти нусхаи асл бидуни овардани байтҳои шоҳид ишора мекунем: падишах (с.26) – шаҳриёр (с.13), падишах (с.33) – шоҳаншоҳ (с.38), падишах (с.33) – ҳудованд (с.23), падишах (с.35) – шоҳ (с.31), падишах (с.36) – малик (с.32), падишах (с.36) – хусрав (с.33), падишах (с.40) – фармондеҳ (с.38).

Тарҷумон вожаҳои *шаҳриёр*, *худованд*, *шоҳ*, *малик*, *хусрав*, *фармондеҳ*-ро, ки силсилаи муродифотро ташкил мекунанд, бо вожаи падишах ифода кардааст. Мисли ҳамин калимаи **шах** дар тарҷумаи “Бустон” чун муодили вожаҳои *малик*, *султон*, *шоҳ* қорбасти шудааст: шах (с.137) – малик (с.173), шах (с.161) – султон (с.210), шах (с.26) – шоҳ (с.18).

Дар як маврид К.Чайкин вожаи шоҳро якҷоя бо яке аз муодилҳои русии он - **властитель** истифода бурдааст:

*На всех и на все - на врагов, на друзей,
На шаха – властителя тех областей. (с.36)
На душман бираст аз забонаш на дӯст,
На султон, ки ин буму бар з-они ӯст. (с.113)*

Дар боби IV-и китоб, ки “Дар тавозуь” ном дорад, дар ду байт муаллифи тарҷума, вожаи **шахро** истифода бурдааст. Агар дар байти аввал он тарҷумаи калимаи **малик** бошад, дар байти дувуми тоҷикӣ вожаи шоҳ на- омадааст:

*Разгневан от шаха служитель сбежал,
И долго от поисков всех ускользал.
Потом, позабывши и гнев, и боязнь,
Вернулся, и отдан был шахом на казнь. (с.137)
Ба хаим аз малик бандае сар битофт,
Бифармуд чустан пасаш дар наёфт.
Чу бозомад аз роҳи хаиму ситез,
Ба шамшерзан гуфт: “Хунаш бирез”. (с.173)*

Дар баъзе мавридҳо вожаи **шоҳи** матни аслиро К.Чайкин царь (с.35), властелин (с.63) низ тарҷума кардааст. Дар тарҷумаи байти зер, ки асли тоҷикикаш маънои духура дорад, тарҷумон зарофати аҷибе зоҳир кардааст:

*Ки шоҳ арчи бар арса номовар аст,
Чу заъф орад аз байдақе камтар аст (с.60)
Хоть в шахматах царь иль король всех важней,*

В опасности он даже пешки слабей. (с.57)

Ба қатори калимаҳои аз забони форсии тоҷикӣ ба забони русӣ иқтибосгардида ҳамчунин вожаи **тюрбан** дохил мешавад. Дар “Фарҳанги этимологии забони русӣ” вожаи тюрбан бо шарҳи зерин омадааст: “Тюрбан – чалма, головная повязка, женский убор, первый источник перс. **Dulbent**”. (10,2, с.1170) Муаллифи фарҳанг таъкид кардааст, ки ин вожа ба забони русӣ аз фаронсавӣ гузаштааст:

Как завтра останусь средь бедных людей

Я в этом тюрбане длиной в пять локтей? (с.126)

Ки фардо шавад бар куҳан мезрон,

Ба дастори панҷаҳгазам сар гарон (с.158)

Лозим ба таъкид аст, ки вожаи дулбанд/дулбант ғайр аз “Фарҳанги форсӣ”-и Муҳаммад Муин(11,2,с.1582) дар дигар фарҳангҳои тафсирии тоҷикии зери даст, аз ҷумла “Ғиёс-ул-луғот”, “Фарҳанги Рашидӣ”, “Бурҳони қотей”, “Фарҳанги Низом” дучор нагардид. Дар фарҳанги Муин “дулбанд – дастор, аммома” шарҳ дода шудааст. Ҷолиби диққат аст, ки дар ҳамаи фарҳангҳои русӣ ба форсии дар дастраси мо қарор дошта, аз ҷумла дар “Фарҳанги русӣ ба форсӣ”-и Р.А.Галунов (М., 1937), “Фарҳанги русӣ ба форсӣ”-и И.К.Овчинникова, Г.А.Фурӯғиён, Ш.М.Бадеъ (М., 1965), “Фарҳанги русӣ ба форсӣ”-и Г.А. Восканян (М., 1986) муодили вожаҳои *тюрбан* ва *чалма* дастор ва аммома омадааст. Ба назар ҷунин менамояд, ки вожаи *дулбанд* дар забони адабии форсии муосир ҳанӯз дар оғози қарни бист мавриди истифода қарор надоштааст ё фақат дар гуиши баъзе минтақаҳо истифода мешудааст. К.Чайкин дар тарҷумаи “Бустон” ба маънои дастор ҳамчунин вожаи туркии **чалма**-ро низ истифода бурдааст, ки шарҳи он дар поён меояд.

Дар “Фарҳанги бузурги суҳан” маъноҳои зерини калимаи **дарвеш** оварда шудааст: 1. *Пайрави ҳар яке аз фирқаҳои тасаввуф*; 2. *Шаҳсе, ки бо кашкӯл ва табарзин ва либоси вижа дар кӯчаю бозор мегардад ва шеърӯ мадеҳа мехонад ва мардум ба ӯ пул медиҳанд*; 3. *(маҷ.) фурӯтан, мутавозеъ, безътино ба умури моддӣ*; 4. *(қад.) (маз.) фақир ва бечиз*” (12,3,с.). Дар забони русӣ вожаи *дарвеш* (зада дар ҳичои аввал) ба маънои “*мусулманский ниществующий монах*” қорбасти мешавад (6, с.157). Мисли калимаи **шаҳ** дар тарҷума мавридҳои ба назар мерасанд, ки дар нусхаи асл калимаи дарвеш истифода нашудааст, вале дар тарҷума қорбасти гардидааст:

Дар ӯ фазл диданду ақлу тамиз,

Ниҳоданд рахташ ба ҷое азиз. (с.151)

Сознали в нем мыслей и чувств высоту,

И был он в дервишском принят скиту. (с.123)

Шикам то сар оганда аз луқма танг,

Чу занбили дарюза ҳафтод ранг. (с.170)

Набито, как будто дервиша сума,

Их чрево едою различной весьма. (с.135)

Дар саҳифаҳои зерини “Бустон” ва тарҷумаи он вожаи дарвеш ба маънои *солик, мурид, пайрави тариқат* омадааст: 78 р – 30т, 106р-127т, 119р-146т, 135р-170т, 136р-172т, 138р-74 т. Дар баъзе мавридҳои вожаи дарвеш дар тарҷумаи русӣ ба маънои фақирӯ бенаво ба қор рафтааст, ки тибқи маълумоти фарҳангҳои тафсирии русӣ дар забони русӣ ҳомили ҷунин маъно нест:

Ба хулку фиребаи гиребон кашид,

Ба хона даровардаш хон кашид. (с.119)

В жилище к себе он дервиша привёл,

Его усадил он за убранный стол. (с.36)

*Чи будат, ки бибридӣ аз чон умед?
Биларзидӣ аз боди ҳайбат чу бед! (с.171)
Что же ты здесь приуныл, как дервиш?
Чего, как осиновый лист, ты дрожишь? (с.117)
Худоё, ту ин шоҳи дарвешидӯст,
Ки осоиши халқ дар зилли ўст. (с.19)
Сей царь для несчастных и бедных оплот,
При нём благоденствует в мире народ. (с.27)*

Гузашта аз ин дар баъзе мавридҳо К.Чайкин калимаи дарвишро чун муродифи вожаи **ори́ф** истифода бурдааст:

*Шунид аз дарун ориф овози пой,
“Ҳало, -гуфт, - бар дар чи пойӣ, дарой!” (с.174)
Но крикнул, шаги услышав, дервиш:
«Входи же, чего там у двери стоишь!» (с.138)*

Қолиби диққат аст, ки ҳамагӣ як байт болотар ибораи “дарвешӣ солеҳ”-ро **отшельник** (гӯшаниншин, зовияниншин) ва вожаи **ори́ф**-ро бо калимаи **аскет** тарчума намудааст:

*Ба дил гуфт: “Кӯи саг ин чо чарост?
Даромад, ки дарвешӣ солеҳ кучост?
Нишони саг аз пешу аз пас надид,
Ба чуз ориф он чо дигар кас надид. (с.174)
“Ужели теперь здесь собака живет,
Куда же девался отшельник?» - и вот
В лачугу он входит, собаки там нет,
Внутри находился один лишь аскет (с.138)*

Возеҳ аст, ки дар ин ҳикоят калимаҳои **ори́фу дарвешӣ солеҳ** муродифанд, чи хеле ки дар тарчума низ вожаҳои “отшельник, дервиш, аскет” муродифанд.

Дар як маврид К.Чайкин вожаи дарвешро бо калимаи **старец** тарчума кардааст:

*Қазоро ману пире аз Фарёб,
Расидем дар хони Магриб ба об.
Моро як дирам буд бардоштанд,
Ба киштию дарвеш бигзоштанд (с.135)
Бродил со старцем Ферьябской земли,
И к морю в Мегрибе мы с ним подошли.
Имея дирхем, на корабль я был взят,
На старца же крикнули грозно: «Назад!» (с.115)*

Ба назар чунин мерасад, ки дар мисраи дувуми байти дувум вожаи дарвеш ғайр аз маънои пир, ки дар мисраи нахусти байти аввал омадааст, маънои бенаворо низ дорад: “Ман як дирам доштам, ба киштӣ савор гаштам, пир бепулу бенаво буд, ўро ба киштӣ роҳ надодаанд”.

Калимаи дарвеш дар мисолҳои поён дар байти аввал дар нусхаи асл нест, бархилофи байти ду, ки дар ҳар ду нусха ҳаст:

*Агар бандаи сар бар ин дар бинех,
Кулоҳи худовандӣ аз сар бинех. (с.20)
Порфиру долой коль молитву творишь,
Стенай в иступленной мольбе, как дервиш. (с.28)
Барошuft дарвешӣ равшаниҳод,
Бигуфт эзидат равшаной диҳод.” (с.114)*

***Дервиш, напивавшись, воскликнул: «Творец
Тебе да поможет прозреть, о слепец!» (с.96-97)***

Дар ин чо ҳамчунин калимаи *дирам-ро*, ки бино ба қайди Ҳасани Анварӣ, аз забони юнонӣ ба форсии тоҷикӣ гузаштааст (12, 4, с.3084), зикр кардан лозим аст. Муаллифи “Вожаёб” зикр кардааст, ки асли юнонии *дирам* *Drahma* мебошад (13,1, с.670). Аз ин чо метавон ба хулоса расид, ки вожаҳои *дирҳам* ва *дирам* аз як калимаи юнонӣ пайдо шудаанд. Вожаи мазкур дар шакли *дирҳем/дирхам* (14,с.171) ба забони русӣ дохил шудааст. К.Чайкин дар як маврид дар тарҷума варианти дирхем-ро истифода бурдааст:

***Имея дирхем, на корабль я был взят,
На старца же крикнули грозно: «Назад!» (с.115)***

***Маро як дирам буд бардоштанд,
Ба киштию дарвеш бигзоштанд (с.139)***

Дар ин чо ҳодисаи хеле аҷиби забонӣ мушоҳида мешавад: вожаи юнонӣ дар гунаҳои мухталиф ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони русӣ иқтибос гардидааст ва дар тарҷума ва нусхаи асл қорбааст шудааст.

Дар мавриди зер вожаи *дирам*ро мутарҷим подарки тарҷума кардааст:

***Дирам доду таширфу бинвохташ,
Ба миқдори худ манзилат сохташ (с.142)***

Дар ин ҳикояти “Бустон” суҳан дар бораи сано гуфтани касе ба Саъди Зангӣ меравад ва ибораи “таширф додан” дар ин чо ба маънои “хилъат додан” (11,1, с.460) омадааст:

***Был щедро осыпан подарками он
И в царский роскошный наряд облачен (с.118)***

Вожаи *масҷид* эҳтимол яке аз вожаҳои бошад, ки ба тамоми забонҳои дунё чун калимаи арабӣ дохил шудааст (14, с.317). Дар асл *масҷид* форсии арабишуда мебошад, ки дар сарчашмаҳои қуруни вусто дар гунаи *масҷит* дучор мегардад. Муаллифи “Вожаёб” таъкид мекунад: “Дар ин ки *масҷид* аз *мазқади* форсӣ гирифта шуда шакле нест. *Мазқад*: “маз = воло, бузург ва қад = хона, манзил” (13,3,с.1824). Муҳаммад Муин ин калимаро муарраби оромӣ шумурдааст (11, 3,с. 4106). Хулласи калом, вожаи *масҷид* маҳз дар гунаи муарраб ба дигар забонҳо, аз ҷумла ба забони русӣ дохил гардида, тибқи талаботи фонетикаи ин забон шакли мечеть-ро гирифтааст.

Дар истифодаи ва тарҷумаи ин вожа К.Чайкин мавридшиносии хеле аҷиб нишон додааст. Дар як ҷой у масҷид-ро храм тарҷума мекунад:

***Сари солехон гуфт рӯзе ба мард.
Ки хошоки масҷид бияфшону гард (С.151)
Сказал раз ему настоятель: «Во храм
Ступай и оттоль уברי сор и хлам» (с.123)***

Дар ҳамин ҳикоя мутарҷим вожаи буқъаро мечеть тарҷума кардааст:

***На гард андар он буқъа дидам, на хок,
Ман олуда будам дар он ҷои пок (с.151)
Вошел я в мечеть. Сора не было в ней,
Знать, сор заключался в особе моей (с.123)***

Вожаи буқъа дар забони форсии тоҷикӣ ба маънои “бино, иморат, хона, мазори аймма ва бузургони дин, мадфани мутабаррик, савмаа, хонақоҳ” меояд (11,1,с. 556). Бо тақозои қонунҳои тарҷума дар байти мобаъд тарҷумон ба ҷои калимаи *масҷиди* нусхаи асл зарфи “там”-ро истифода бурдааст:

***Гирифтам қадам лочарам боз нас,
Ки покиза бех масҷид аз хору хас (с.151)***

*Постепенно я вышел оттуда тогда,
Чтобы скверности там не осталось следа (с.123)*

Дар мавридҳои дигар вожаи масҷидро мутарҷим мечетъ тарҷума кардааст.

“Вожаи порсии тозигаштаи **вичир, вичир** (бо *йои хуттӣ*) (13, 3, с.2109), ки дар шакли муарраби вазир (чамъаш вузаро) маъруфияти бештаре дорад, ба забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла русӣ дар гунаи **визирь** ворид гардидааст. К.Чайкин дар тарҷумааш гоҳ вожаи везир ва гоҳ муродифи фаронсавии ин вожа **министр**-ро корбаст кардааст:

*Вазир андар ин шаммаи роҳ бурд,
Ба хубс ин ҳикоят бари шох бурд. (с.31)
Проведал об этом смешанный министр,
К царю побежал он, злораден и быстр. (с.35)*

Дар ҳамин ҳикоят ибораи вазири қуҳун (с.33) “бывший визирь” тарҷума шудааст. Дар мавридҳои дигар К.Чайкин ин вожаро дар гунаи **везир** истифода мебарад, ҳарчанд дар фарҳанги тафсирии русӣ **визирь** (6, с.80) мазкур аст.

б) Дар тарҷумаи “Бустон” дар байни калимаҳои иқтибосӣ як вожаи арабӣ- **султон** ба ҷашм расид. К.Чайкин вожаи **султон**-ро дар аксар мавридҳо ба тарҷума истифода бурдааст. Дар як маврид калимаи султон бо вожаи шах (с.100) тарҷума шудааст. Ҳамчунин дар як маврид тарҷумон калимаи султонро бо вожаи князь ифода кардааст.

в) Бо сабабҳои маълум ба забони русӣ микдори зиёди калимаҳои туркӣ ворид шудаанд. Дар тарҷумаи русии “Бустон” низ вожаҳои иқтибосии туркӣ ба қор рафтаанд. Дар бисёр ҳолатҳо ҳангоми тарҷумаи вожаи дастор ё аммома К.Чайкин вожаи туркии **чалма**-ро истифода кардааст. Дар “Фарҳанги тафсирии забони ўзбекӣ” ин вожа бо шарҳи зер омааст: “Чалма – шева, айнан салла” (15,4, с.450). Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи **салла** ба маънои сабад ва дастор омадааст ва асли он ба забони арабӣ мансуб доништа шудааст (17,2, с.181). Дар фарҳанги форсӣ ба русӣ ин калима танҳо ба маънои сабад мазкур аст. Дар фарҳангҳои тафсирии забони форсӣ (аз ҷумла Муин, Деххудо, Амид, Анварӣ, “Бурҳони қотей”, “Ғиёс-ул-луғот”) вожаи **салла** ба маънои дастор наомадааст. Дар фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ вожаро чунин тарҷума кардаанд: “Салла – чалма, тюрбан” (17, с.515). Дар фарҳангҳои арабӣ калимаи салла ба маъно дастор наомадааст. Ба назар чунин менамояд, ки калимаи салла ба маъно аммома ва дастор ҳоси Осиёи Миёна мебошад. Ба маънои дастор истифода шудани он мумкин аз он сабаб бошад, ки шакли зоҳирии дастори ба сари инсон басташуда ба сабад шабоҳат дорад. Ин мулоҳиза, албатта, ҷустуҷӯи амиқу бештареро тақозо мекунад.

Дар як маврид вожаи идро К.Чайкин ба русӣ байрам тарҷума кардааст:

*Шунидам, ки вақте саҳаргоҳи ид,
Зи гармоба омад бурун Боязид (с.151)
Раз вышел из бани – в тот день был байрам,
Честной Боязид, шейх из града Бистам (с.123)*

Вожаи **байрам** дар ҳамаи луғатҳо, аз ҷумла дар “Луғатнома”-и Деххудо (18,1, с.439) туркӣ зикр шудааст. Роҷеъ ба калимаҳои туркӣ сухан ронда боз як ҳодисаи қолибро зикр кардан лозим аст. Байти зерини “Бустон”-ро

*Чу мавло-м хонанду садри кабир,
Намоянд мардум ба чашмам ҳақир (с.158)*

К.Чайкин чунин тарҷума кардааст:

*Ведь если муллою меня назовут,
Презретен мне бедный покажется люд (с.126)*

Гап дар сари он аст, ки вожаи арабии мавло ба маънои *сарвар, махдум, оқо, худовандгор, банда, абд (аз азод)* (11,4,с.4447) ба кор меравад.

Вожаи мулло дар фарҳнг чунин шарҳ дода шудааст: “Мулло мутарраки манло, ар, мавло; дарсхонда, босавод, охунд, рӯхонӣ, муаммам” (11,4, с.4327). Яъне вожаи мулло шакли дигаргуншудаи вожаи мавло аст ва тағйирёбии вожа маҳз дар минтақаҳои туркнишини Осиёи Марказӣ сурат гирифтааст.

Аз таҳлили боло ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Тарҷумаи “Бустон”-и Саъдӣ, ки шарҳиноси маъруфи рус К.И.Чайкин соли 1935 анҷом додааст, яке аз беҳтарин тарҷумаҳои ин асар буда, аз лиҳози амонатдории матни асл дар сатҳи олий қарор дорад.
2. Дар забони тарҷумаи “Бустон” як қатор вомвожаҳои аз забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ба забони русӣ ворид гардида мавриди истифода қарор гирифтаанд.
3. Баъзе вомвожаҳои тоҷикӣ ба забони русӣ дар шакли муарраб тавассути забонҳои аврупоӣ ё аз забони туркӣ ва ё тоҷикӣ ворид шудаанд. Лозим ба таъкид аст, ки баъзеи ин калимаҳо (масҷид) алҳол дар забони тоҷикӣ низ дар шакли муарраб қорбаст мешаванд.
4. К.И.Чайкин вомвожаҳои тоҷикию туркӣ ва арабии ба забони русӣ дохилшударо баъзан дар мавридҳои истифода мебарад, ки муодили онҳо дар матни асл калимаҳои дигаранд. Ба ибораи дигар дар матни асл, масалан, вожаи дарвеш ё шох ё подшоҳ наомадааст, вале дар тарҷума истифода шудааст.
5. Дар баъзе мавридҳо тарҷумаи вомвожаро ба маъно қорбаст мекунад, ки маънои мазкур дар фарҳангҳои тафсирии забони русӣ ва фарҳангҳои дузабона зикр нашудааст.
6. Ба забони русӣ калимаи тоҷикии дулбанд ба маънои аммома дар шакли тюрбан ворид шудааст, вале худ ин калима ба истиснои фарҳанги Муин дар ягон фарҳанги тафсирий ё дузабона ба мо дастрас, аз ҷумла фарҳангҳои “Бурҳони котей”, “Фарҳанги Рашидӣ”, “Ғиёс-ул-луғот”, “Луғатнома”, “Фарҳанги Амид”, “Фарҳанги Низом”, Деххудо, фарҳангҳои русӣ ба форсӣ ва форсӣ ба русӣ наомада аст. Аз рӯи баъзе қаринаҳо метавон ҳаде зад, ки калимаи мазкур алҳол на дар забони адабии тоҷикӣ ва на дар забони адабии форсӣ истифода намешавад. Албатта эҳтимол дорад, ки он дар ягон лаҳча ҳифз шуда бошад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. *Сабкишиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ*. – Техрон: Амири Кабир, 1381. – 496 с.
2. Бердиева Турдихон. *Назарияи иқтибос (калимоти арбӣ дар забони тоҷикӣ)*. – Душанбе, 1991. – 128 с.
3. Махкамов А.А. *Баъзе вежагиҳои тарҷумаи В.Державин бар “Бустон”-и Саъдӣ// Маҷаллаи “Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ”*. – 2018. - №1(74). - С.85-102.
4. Саади. *Бустан. Перевод Чайкина К./Восточная поэзия. В 2-х томах. Т.2.* - Москва: Терра. Книжный мир, 2002. – С.17-200.
5. Саъдии Шерозӣ. *Бустон/ Куллиёт. Дар чаҳор ҷилд. Ҷ.4.* – Душанбе: Адиб, 1990. – 304 с.
6. Ожегов С.И. *Словарь русского языка. 19-е издание, исправленное.* – Москва: Русский язык, 1987. – 750 с.
7. *Русско-таджикский словарь /Под ред. члена – корреспондента АН СССР М.С.Асимова.* – Москва: Русский язык, 1985. – 1280 с.
8. *Фарҳанги форсӣ ба русӣ.*
9. Афшор, Садрӣ. *Фарҳанномаи форсӣ. Дар се ҷилд. Ҷ.1.* – Техрон: Фарҳанги муосир, 1388. – 1052 с.

10. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959. – Т.1.- 674 с.; Т.2. - 554 с.
11. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Дар 6 ҷилд. – Техрон: Амири Кабир, 1375. – Ҷ.1,1472с.; Ҷ.2, 1477 – 2774 с.; Ҷ.4. - 4240-5276 с.
12. Анварӣ, Ҳасан. Фарҳанги бузурги суҳан. Дар 8 ҷилд. Ҷ.3. – Техрон: Суҳан, 1381. – 2613 – 3795 с.
13. Партав Абулқосим. Вожаёб. Фарҳанги баробариҳои порсӣ бо вожагони бегона. Дар се муҷаллад. Ҷ.3.- Техрон: Асотир, 1377. - 1482. – 2206 с.
14. Словарь иностранных слов. 18-е издание, стереотипное. – Москва: Русский язык, 1989. – 622 с.
15. Ўзбектилининг изоҳли лугатӣ. 5 ҷилда. Туртинги ҷилд. – Тошкент, 2008. – 606 с. / С. 450.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. Дар 2 ҷилд. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. 951 с.; Ҷ.2. 948 с.
17. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ / Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримов. - Душанбе, 2006. – 784 с.
18. Фарҳанги мутаваассити Деҳхудо. Зери назари Саидҷаъфарӣ Шаҳидӣ. Дар ду ҷилд.- Техрон, 1385. - Ҷ.1, 1615 с.; Ҷ.2. 1619-3224 с.

REFERENCES:

1. Bahor, Muhammadtaki. Stylistic or the History of the Evolution of Persian Prose. – Tehron: Amiri Kabir, 1381. – 496pp.
2. Berdieva Turdikhon. The Theory of Borrowing (Arabic words in Tajik language).-Dushanbe, 1991.-128pp.
3. Makhkamov A.A. Some Peculiarities of the Translation of V.Derjavin to “Bustan” of Saadi //Bulletin of TSULBP. Series of humanitarian sciences, №1 (74). 2018. PP.85-102
4. Saadi. Bustan. The Translation of Chaikin K. /Oriental Prose. In 2 volumes. V.2.- Moscow: Terra. Knijnyi mir, 2002. – PP.17-200.
5. Saadi Sherazi. Buston/ Kulliyot. In four volumes. V.4. – Dushanbe: Adib, 1990. – 304pp.
6. Ojegov S.I. Russian Dictionary. The 19th edition, corrected. –Moscow: Russkiy yazik. 1987. – 750pp.
7. Russian-Tajik Dictionary. Under the editorship of the member, correspondent AS USSR. M.S.Asimova. - Moscow: Russkiy yazik, 1985. – 1280pp.
8. Persian Dictioary into Russian.
9. Afshor, Sadri. Persian Dictionary. In 3 volumes. V.1. – Tehron: Modern Dictionary, 1388. – 1052pp.
10. Preobrajensky A.G. Etimology Dictionary of Russian Language. – Moscow: State Publishing House of Foreign and National Dictionaries. 1959. – V.1, 674pp., V2, 554pp.
11. Muin, Muhammad. Persian Dictionary. In 6 Volumes. – Tehron: Amiri Kabir, 1375. – V.1,1472pp.;V.2, 1477 – 2774pp.; V.4,4240-5276pp.
12. Anvari, Hasan. Great Dictionary of the Speech.In 8 volumes. V.3. –Tehron: Sukhan, 1381. – 2613 – 3795pp.
13. Partav, Abulkosim. Word Searching.Dictionary of Persian Equality with Strange Dialects. In 3 volumes. V.3.- Tehron: Asotir, 1377.-1482-2206 pp.
14. Dictionary of Foreign Words. 18th edition, Stereotype. – Moscow: Russian language, 1989. – 622pp.
15. Uzbek Glossary. In 5 volumes. V.4. – Tashkent, 2008 – 606pp./PP.450
16. Tajik Dictionary. Under the editorship of M.Sh.Shukurov, V.A.Kapranov, R.Hosuim, N.A.Masumi. In 2 volumes. – Moscow: Soviet Encyclopedia. 1969. – V.1. 951 pp.; V.2. 948 pp.
17. Tajik Dictionary into Russian. Under the editorship of D.Saimiddinov, C.D.Kholmatova, S.Karimov.-Dushanbe,2006.-784pp.
18. Intermediate Dictionary of Dehkhudo. Under the editorship of Saidjafar Shahidi. In two volumes.-Tehron, 1385.-V.1, 1615pp.; V.2, 1619-3224pp.